

Йиртмджин шин нуувч секлгъни хаалгъд

Коммунизм тосхгддях цаг. наукин болн техникин кесг элдв күүцмджс үзүлджәнә. Эн күүцмджс нег үлү тодрхадж болн баглрдж. космос меддж олзлгънд медгджәнә. Йиртмджин нуувчиг илдклгънд советск наука, делкәд негдгч ормиг зөвтәгъәр эвлә. Искусствени дахульмуд болн космическ ракетмүд тәвшгънд нүцсн күүцмджс цуг нүмн әмтнд өврмдж болв.

Үлгүрнә, космическ гурвдгч ракетмүд, күчр нәри научн-техническ төрмүд, нег үлү Сариг эргдг нисдг ракет тәвлгън хагългдсмн. Сарур фотоаппаратмудин объективс зөрүлсн автоматическ системин залвр ончта кевәр кәдлмшән күүцәв. Цокдж авсн зургудиг илдклгън, батлгън болн хагсалгън автоматическ кевәр кегдв. Энүнд зөвәр ик күчр йовлд диилх эөвтә болв. Космическ герлтлгънәс пленка саглх кергтә болв, химическ раствора манипуляц дегәд икәр харштан үзүлджәсн цагт, терүг эд-бод кенә гидг күчр түрү болв.

Цокдж авсн зургудиг, телевизионн системин дөнүгәр агъу ик холд бәәсн Газрур — 470 мингън километр илгәгдв. Миңә эн үлгүрин бийнә, дегәд өбдән научн-практическ чинр зүүджәнә. Йирин телевизионн зәнүглгън 100—200 километрәс дәвлгәд биш. Кесг мингън километр холд бәәх газрәс телевизионн зәнүглгъ кехин төлә, ретрансляционн кесг олд станцс тосхх кергтә болдмн.

Мана планетиг бүслчксн зарженн тасрхасин агъуны, телевизионн зәнүглгъ кехд, чиклдж болшго хаджгър йовлд үзүлдгөт дамшлт хамгин түрүн болдж медүлджәнә. Тегәд ик хол газрт ююначн үәл йовулхд эв-аргъ бәәхин

туск идея дамшлт авб. Деед үзгәс дорд үзгүр, өндртән 36 мингън километр, экватор көөгәд төгрг орбитәр нег секундт 3.07 километр нисдг дахуль тәвхлә, 24 ч а с и н дунд Г а з р и г нег эргдг ирхмн. Иим д а х у л ь, т е м д г тә нег агъу деер «өлгәтә» бәәсн болдж медгхмн. Керджән терүн деер болм күчтә ретрансляционн станц тосхчхлә, московск эс гидж талдан телецентрин ө г с н зәнүгллгъиг орн-нутгин әмтн бәәдг цуг пунктет хавидж авч болхмн. Хөбөнән, ирх цагин телевиденд эн дегәд ик чинртә болхмн.

Сарин эс үзгдг хаджугъин зургиг шиндлхлә, ода к ү р т л эс медгдг, терүнә деер бәәх тоотиг хотхрмуд болн өндр кецмүд, кратермүд болн уулмудин ора гидж тоолдж болх аргъ учрав. «Тенгәсмүдин» негинә Москван «тенгәс» гидж нерәдгдв. Хамгин ик «тенгәснә» — Күсүлгн «тенгәс» — Сарин, ода күртл шиндлхгәд уга хаджудн бас бәәх бәәдлтә. Астроновативин улинь үүдәсн орсин алдр номт К. Э. Циолковскиин нерәр, хамгин ик нег кратер нерәдгддг. Ода күртл урднә темдгтә бәәсн, хамгин ик — Коперникин нертә сарин кратерәс тер ик чигн болад бәәхмн. Наадк хойр кратертнә орсин алдр номт М. В. Ломоносовин болн делкәг төвкнүн бәәлгъхин төлә ноолдач Францин номт Ф. Жюлио-Кюриин нерн өггдсмн. Утдан 2000 километр нсг хребет илдгдв. Терүг Советск гидж нерәддг.

Тенгәрин хамгин бөрхн гисн цогцин орчлнчгиг шиндлдж медхд. Сарин шин зургуд ю өвг?

Цугтагъаснә түрүн болдж Сарин

зулг брәл хаджугъинь шиндлдж дасх биш, цуг Сариг деерк бәәдлин кевтнә шиндлдж д а с х эв-аргъ учрв. Сарин түрүн з у р г у д кемр терүнә үзгдг брәл деернә бөдмтә өндр гаар 65—70 процентинь ээлджәхлә, цаад бийдк хаджугъин 90 шаху процентинь ээлджәнә. Тиим бәәдлтәгәр туслцж, «тенгәсмүд», үзгдгд брәлин 30—35 процентинь эәлхлә, эс үзгдгд брәлин 10 процентинь эәлнә. Наук энүг д а к н күүцднә цәәлгәдг өгх зөвтә. С а р и н үзгдгд болн э с ү з г д д г брәлмүд бәәх бәәдлмүд нег-негнәсн онгъдан болднә урднә чигн медгдг билә. Үлгүрнә, Сарин үзгдгд хаджугъин харнбгүрлгън болна: хойр джиглин эргдд Газр Нариг гурв дакдж халхлад, сүүдрән Сард тусхана. Сарин деерк халуна кемджән хурдар доршан. 200—250 градус күрч унна, дакад тер кевәрн хурдар нег эс гидж хойр часин эргдд бөдән гарна. Сарин цаад хаджуднә харнбгүрлгън болхш. Тенд иим халун-кинтнә шүрүтә хүврлгън чигн болхш. Сарин үзгдгд хаджуднә халуна кемджән хүврәд бәәдг учрар газр шуурад, терүнәс шалдрнә дала веществос гарад, хотхр гәармудиг — «тенгәсиг» усар дүүргәд оркна, тегәд чигн эн брәл хаджуднә «тенгәсмүд» олд болдг чигн болхмн.

Сарин дееркиг кевтнә шиндлгън, талдан чигн бодвриг бүрткх эв-аргъ учрахмн. Ики кезәнә цагт Сар, әврән бийнә бийән ик хурдар эргджәсн гидж зәрм номтр тоолцхана. Центробежн чидл икәр бәәдг экваториальн агъус хавтхардж үлү тардгар эн кегдг бәәсн, Сарин эрлгън

аргүулхлә, центробежн чидл багърад, үлү гарч көвкәсн агъус доршан орад, хотхрмуд тогтад, теднә далавр дүүрдг бәәдг. Нигдә «тенгәсмүд» тогтсмн.

Сарин эрлгън аргүулхлә, поляри шидрк агъус, нам хәрү, бөддгд бәәдг. Тер учрар, Сарин кевнә хавтха биш, төгрг-могълцтан шаху бәәдг. Иим болдгиг лавджк медүлджәхнә Сарин үзгдгд хаджуднә бәәх «тенгәсмүдин» цугъар гилтә татасна бәәдләр болад, «тенгәсмүдин бүс» бүрдәдг болдж медгднә.

Цаарандан болхлә, Сар деер Нарна герл тусдг цагмудла, Сарин эс үзгдг хаджугъин зургиг цокдж авч болхнә лавта. Эн сарин деерк көрснә тускар дигтә медлгъ маднд учрасн деерән, Сарин туудж даслгъна, тенгәрин цогцсин үүдлгънә болн бәәлгънә туск төрмүд хагългънд үнтә агъу ик материал учрахмн. Сар деер усн болн салькн уга болдг учрар, терүнә дееркнә кесг джилмүд хооран амаран бәәдлтә бәәсннә шиндлдж болхмн. Сарин тууджиг Газрин туудж дорхнә «умшхд» амр, юнъгад гихлә газр деер салькн болн хур геологическ цагин бәәдлгиг уга кечкнә.

Советск номтр тенгәрин цогцсн шиндлдж, үндсәри шин эв-аргъ — автоматическ кевәр теднә зургинә цокдж авад, теднәс илдкдсн аргъ олцхав. Эн эв-аргъ, бәәдлинә нарна системд хамгин бөрхн гисн планетс — Венераг болн Марсиг шиндлгънд олзлгдх бәәдлтә.

Сар шиндлгънд советск номтр ончта диилвр күүцв. Мана наук йиртмджин шин нуувчс секлгънә бргин дорнә бәәнә.

В. АРСЕНТЬЕВ.

П. Н. Штернбергин нертә, Госудәрствени астрономическ институтин научн нәдлч.